

ZASADA SŁUSZNOŚCI A ART. 216 § 2 KODEKSU CYWILNEGO

1. Zagadnienia wstępne

Przedmiotem niniejszej publikacji jest analiza regulacji zawartej w art. 216 k.c., dotyczącej możliwości obniżenia spłat na rzecz współwłaścicieli gospodarstwa rolnego w przypadku przyznania tego gospodarstwa jednemu z nich. Regulacja ta poddana była analizie w doktrynie, spotykając się z reguły z zarzutami niekonstytucyjności. Podstawowe zarzuty dotyczące niemożności stosowania tejże regulacji koncentrowały się na argumentacji, iż zasada słuszności, której wyrazem jest art. 216 § 2 k.c. nie może mieć zastosowania do tak daleko idących ograniczeń praw właścicielskich. Problem niekonstytucyjności analizowanego przepisu został pośrednio rozstrzygnięty przez Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 31 stycznia 2001 r.,¹ dotyczącym zgodności z Konstytucją przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych, w którym Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu uznał, iż możliwość obniżenia spłat w sytuacji przewidzianej w art. 216 § 2 k.c. jest zgodna z Konstytucją. Jednak wyrok Trybunału Konstytucyjnego nie rozstrzyga do końca wątpliwości doktrynalnych co do rozumienia i stosowania art. 216 § 2 k.c.

Przy znoszeniu współwłasności zasadą ogólnie obowiązującą, zgodnie z art. 212 § 2 k.c., w przypadku przyznania jednemu ze współwłaścicieli własności całej rzeczy, jest obciążenie go spłatami na rzecz pozostałych współwłaścicieli. O wysokości spłat decyduje wartość udziału, która zależy bezpośrednio od wartości rzeczy. Art. 216 k.c. zawiera rozwiązanie modyfikujące tę ogólną regułę. W przypadku zniesienia współwłasności gospodarstwa rolnego daje on możliwość sądowego zmniejszenia spłat należnych współwłaścicielom, którzy nie otrzymali gospodarstwa rolnego².

1 Sygn. P/49, Dz.U. Nr 11, poz. 91.

2 Przez gospodarstwo rolne należy rozumieć gospodarstwo w rozumieniu art. 55(1) k.c. – jako grunty rolne, grunty leśne, urządzenia i inwentarz stanowiące lub mogące stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, wraz z prawami związanymi z prowadzeniem tego gospodarstwa.

W sytuacji, gdy współwłaściciel gospodarstwa rolnego nie otrzymuje w naturze swego udziału, ma prawo do spłat. Konstrukcja przepisu zakłada więc dwustopniowy proces ustalania wysokości spłat przysługujących współwłaścicielom nieotrzymującym gospodarstwa rolnego. Pierwszeństwo ma ustalenie spłat w drodze porozumienia współwłaścicieli. Art. 216 k.c. również przewiduje możliwość obniżenia spłat lub całkowitego ich zrzeczenia się, stwierdzając, iż spłaty ustala się stosownie do zgodnego porozumienia. Decyduje więc wola współwłaścicieli i wola ta wiąże sąd. Współwłaściciele mają pełną dowolność w kształtowaniu sposobu i wysokości spłat. W przypadku braku zgodnego porozumienia decyduje postanowienie sądu. W takim przypadku – i to jest rozwiązanie w prawie cywilnym nietypowe – dopuszcza się możliwość obniżenia wysokości spłat. Sąd związany jest w tym zakresie dwiema przesłankami określonymi w art. 216 § 2 k.c.

Spłaty nierówne wartości udziału nie są czymś niezwykłym w sytuacji zniesienia współwłasności, a szczególnie w przypadku działu spadku, do którego przepisy te mają odpowiednie zastosowanie (art. 1035 k.c.). Sytuacja taka występuje często, gdy strony ustalają spłaty stosownie do zgodnego porozumienia, często też zdarza się, iż strona postępowania zrzeka się spłat w całości. Jednak rozwiązaniem budzącym kontrowersje w tej konstrukcji jest możliwość zmniejszenia spłat bez zgody współwłaściciela. Przy spełnieniu określonych przesłanek sąd może zmniejszyć wysokość spłat – czyli określić, iż za udział wart powiedzmy 100.000 złotych jeden ze współwłaścicieli otrzymuje 70.000 złotych. Zaś drugi – mimo iż jego udział był wart 100.000 złotych, otrzymuje gospodarstwo rolne warte 200.000 złotych z obowiązkiem spłaty tylko 70.000 złotych. Mamy więc do czynienia z przysporzeniem po stronie jednego ze współwłaścicieli odbywającym się kosztem drugiego współwłaściciela, przysporzeniem, którego jedyną podstawą jest art. 216 § 2 kodeksu cywilnego.

Regulacja ta koreluje z przepisami postępowania cywilnego. Zgodnie z art. 619 § 1 kpc., w postępowaniu o zniesienie współwłasności gospodarstwa rolnego sąd ustala jego skład i wartość, w szczególności obszar i rodzaj nieruchomości wchodzących w skład tego gospodarstwa oraz obszar i rodzaj nieruchomości stanowiących już własność współwłaścicieli i ich małżonków, a w miarę potrzeby także ilości przewidziane w art. 216 k.c.

2. Przesłanki obniżenia spłat

Sąd związany jest, przy stosowaniu regulacji tak daleko ingerującej w prawo własności, przesłankami określonymi w art. 216 § 2 k.c. Przy określaniu stopnia obniżenia spłat należy wziąć pod uwagę:

- 1) typ, wielkość i stan gospodarstwa rolnego będącego przedmiotem zniesienia współwłasności,

- 2) sytuację osobistą i majątkową współwłaściciela zobowiązanego do spłat i współwłaściciela uprawnionego do ich otrzymania.

3. Typ, wielkość i stan gospodarstwa rolnego

Przepis art. 216 § 2 pkt 1 k.c. nakazuje przy zmniejszeniu spłat brać pod uwagę *typ, wielkość i stan gospodarstwa rolnego*. W tak ogólnej formule mieści się kwestia oceny ekonomicznej kondycji gospodarstwa. Czynniki określone powyżej będą miały znaczenie najpierw przy ocenie możliwości podziału gospodarstwa stosownie do art. 213 k.c., czyli przy badaniu przez sąd, czy podział gospodarstwa jest zgodny, czy sprzeczny z zasadami prawidłowej gospodarki rolnej. Przy stosowaniu art. 216 k.c. decyzja co do losów gospodarstwa już została podjęta. Sąd lub współwłaściciele w trakcie postępowania sądowego zdecydowali, iż gospodarstwo nie będzie podzielone, a przyznane jednemu ze współwłaścicieli, pozostałym zaś będą przyznane spłaty. To, czy gospodarstwo ma 2 czy 50 hektarów, ma znaczenie przy określeniu jego możliwości podziału i możliwości prowadzenia samodzielnej produkcji rolnej. Przy stosowaniu zaś przesłanek z art. 216 § 2 pkt 1 k.c. sąd musi ustalić przede wszystkim istniejące i potencjalne możliwości ekonomiczne spłaty zobowiązań w stosunku do pozostałych współwłaścicieli.

Typ, wielkość i stan gospodarstwa rolnego ocenić należy przez pryzmat możliwości finansowych i kondycji ekonomicznej gospodarstwa rolnego. Ustawodawca daje w ten sposób wyraźne wskazanie na ochronę interesu ekonomicznego gospodarstwa, na jego zdolność do przetrwania katastrofy finansowej, którą jest z gospodarczego punktu widzenia konieczność spłaty na przykład wartości gospodarstwa rolnego. W ogromnej większości przypadków taka spłata nie jest możliwa bez sprzedaży majątku gospodarstwa rolnego – a więc z reguły gruntów. Ale skoro w art. 213 ustawodawca sformułował zasadę, iż sądowy podział gospodarstwa nie jest możliwy, jeżeli jest sprzeczny z zasadami prawidłowej gospodarki rolnej, to konsekwencją rozwiązań zawartych w art. 213 k.c. jest właśnie art. 216 § 2 p. 1 k.c. Sąd, biorąc pod uwagę przesłanki określone w tym przepisie, musi wziąć pod uwagę też art. 213 k.c.³

To, czy jest to gospodarstwo hodowlane, pasieczne, ogrodnicze, towarowe czy jest to gospodarstwo 2- czy 20- hektarowe ma znaczenie przy szacowaniu możliwości ekonomicznych gospodarstwa. Jednak najważniejszym czynnikiem będzie tu

---

3 Por. korelację między art. 213 a art. 216 k.c. dostrzeżoną przez M. Niedośpiąła, Glosa do postanowienia z dnia 6 stycznia 2000 r. PIP 2002, nr 2 poz. 110, s. 112. Jeśli sąd dojdzie do wniosku, że podział fizyczny jest niedopuszczalny, a przejecie gospodarstwa rolnego w zamian za spłaty prowadziłoby do nadmiernego obciążenia gospodarstwa rolnego spłatami lub do niewypłacalności dłużnika, to – jak się wydaje – może tymczasowo oddalić wniosek o zniesienie współwłasności, dział spadku lub podział majątku wspólnego. Trudno zgodzić się z wnioskiem M. Niedośpiąła dotyczącym możliwości oddalenia czasowego wniosku o zniesienie współwłasności, ale należy w pełni zaakceptować dostrzeżony związek między artykułami.

stan gospodarstwa, rozumiany jako kondycja finansowa i zdolność do uzyskiwania dochodu, który może być przeznaczony na spłaty. Sądy w takich sprawach korzystają – w przypadku braku zgody co do wartości gospodarstwa – z wyceny sporządzonej przez biegłych. Biegli winni w swojej wycenie uwzględnić zdolność gospodarstwa do generowania nadwyżki finansowej mogącej służyć spłatom.

Z reguły podstawową metodą wyceny w przypadku znoszenia współwłasności (działu spadku) jest określenie rynkowej wartości składników gospodarstwa rolnego. Tak więc wartość gospodarstwa to suma wartości jego składników – zwykle bez uwzględnienia czynnika organizacji. W przypadku zastosowania metody dochodowej – która za podstawowy wskaźnik wartości majątku przyjmuje zdolność do generowania dochodu – automatycznie ujmuje się możliwości spłaty współwłaścicieli przez rolnika. Metoda dochodowa z różnych względów jest trudna do zastosowania w przypadku gospodarstw rolnych, chociażby z tego powodu, iż rolnicy z reguły nie prowadzą ksiąg rachunkowych. Szczątkowe rejestry sprzedaży – służące podatkowi VAT – dają raczej słaby obraz sytuacji ekonomicznej gospodarstwa. Jednak dochody i koszty gospodarstwa rolnego można oszacować. Coraz częściej zdarzają się też gospodarstwa prowadzące księgi rachunkowe. W związku z tym należy uznać, iż najwłaściwszą metodą, która powinna być stosowana przez biegłych biorąc pod uwagę art. 216 § 2 p. 1 k.c., jest metoda dochodowa, pozwalająca określić możliwości regulowania spłat na rzecz współwłaścicieli⁴. W takiej sytuacji automatycznie uwzględnia się, przy analizie wysokości spłat, dochodowość gospodarstwa rolnego. Powoduje to, iż w przypadku, gdy gospodarstwo jest niedochodowe lub generuje niewielki dochód, jest mniej warte i co za tym idzie, spłaty z takiego gospodarstwa mogą być mniejsze niż wynikające z wyliczenia uwzględniającego rynkową wycenę składników gospodarstwa. Prowadzi to do sytuacji, w której stosowanie art. 216 § 2 k.c. może być znacznie ograniczone, gdyż metoda dochodowa wyceny będzie uwzględniała możliwości ekonomiczne gospodarstwa w kontekście spłat na rzecz współwłaścicieli.

4. Sytuacja osobista i majątkowa współwłaściciela uprawnionego do spłat i współwłaściciela zobowiązanego do spłat

Druga grupa przesłanek nakazuje brać pod uwagę sytuację osobistą i majątkową zarówno współwłaściciela uprawnionego do spłat, jak i zobowiązanego do spłat. Sytuacja osobista i majątkowa może być podstawą do analizy sytuacji ekonomicznej

⁴ Por. M. Niedośpiół, Glosa do postanowienia z dnia 6 stycznia 2000 r. PiP 2002, nr 2, poz. 110, s. 111. Można szacować gospodarstwo rolne np. nie według wartości rynkowej, lecz według wartości dochodowej, która jest zazwyczaj niższa. Kodeks cywilny może dawać do tego podstawę, bo nie określa cen według jakich szacuje się wartość gospodarstw rolnych.

obu współwłaścicieli oraz ich sytuacji życiowej z punktu widzenia zasady słuszności. Przesłanki ekonomiczne sąd winien analizować biorąc pod uwagę typ, wielkość i stan gospodarstwa rolnego. Analiza sytuacji osobistej i majątkowej współwłaścicieli musi uwzględnić wszystkie czynniki, które doprowadziły do danej sytuacji. Jeżeli jeden z dwóch synów rolnika pracował w gospodarstwie rolnym przez 20 lat razem z rodzicami, a drugi wyjechał zaraz po osiągnięciu pełnoletności, to należy spojrzeć na jego sytuację przez pryzmat zasady współżycia społecznego – gdyż tak również należy traktować przesłanki sytuacji osobistej i majątkowej. I w sytuacji działu spadku czynniki te będą miały znaczenie dla oceny możliwości zmniejszenia spłat. Jeżeli rolnik ma rodzinę wielodzietną, której możliwości finansowe znacznie pogorszą się w wyniku spłat – należy zgodnie z drugą przesłanką z art. 216 § 2 uwzględnić tę sytuację przy zasądzeniu spłat. Takie, jak się wydaje, są intencje ustawodawcy przy formułowaniu art. 216 § 2 pkt 2 k.c.

Ocena sytuacji osobistej i majątkowej współwłaścicieli ma za zadanie wziąć pod uwagę również czynnik ekonomiczny związany z możliwościami finansowymi rolnika, na przykład – jeżeli ma on spory majątek poza gospodarstwem rolnym i jest w stanie bez większego uszczerbku dla tego majątku spłacić współwłaściciela, to nieuzasadnione byłoby zmniejszenie spłat w takiej sytuacji. Należy wziąć pod uwagę również dochody z innych źródeł uzyskiwane przez współwłaściciela zobowiązanego do spłat, umożliwiające mu utrzymanie gospodarstwa rolnego.

Druga grupa czynników związana jest z oceną sytuacji współwłaścicieli z punktu widzenia zasady słuszności. Tutaj należy wziąć pod uwagę na przykład dochody z gospodarstwa i z innych źródeł, wpływające na sytuację finansową rodzin obu współwłaścicieli. Należy też uwzględnić wkład pracy współwłaścicieli związany z gospodarstwem rolnym. I tutaj zbliża się ta przesłanka do chociażby instytucji miarkowania ze względu na sytuację majątkową, która występuje w kilku sytuacjach deliktowych i umownych w kodeksie cywilnym⁵.

5. Stanowisko doktryny przed wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego

Jedną z podstawowych wartości prawa cywilnego jest ochrona własności. Prawo własności – jako najważniejsze prawo rzeczowe – korzysta ze szczególnej ochrony akcentowanej nie tylko w przepisach prawa cywilnego ale też w Konstytucji. Regulacja przewidziana w art. 216 § 2 k.c. może pozbawić współwłaściciela części jego majątku, powoduje, iż doznaje uszczerbku jego własność. Za udział, który ma okre-

---

5 Przykładowo można podać art. 484 § 2 k.c. dotyczący miarkowania kary umownej czy też art. 440 k.c. dotyczący miarkowania wysokości odszkodowania.

ślona wartość współwłaściciel może otrzymać mniej, niż wynika to z wyceny tegoż udziału. W doktrynie, a również i w orzecznictwie przyjmowano, iż art. 216 k.c. jest niezgodny z konstytucją. Argumenty z reguły koncentrowały się na rozumieniu art. 216 k.c. przez pryzmat art. 5 k.c., zaś obniżenie spłat na rzecz współwłaścicieli, stosując zasadę słuszności, uznawano za sprzeczne z Konstytucją⁶. Szczególnie dobitnie wyrażone było to stanowisko w Postanowieniu Sądu Najwyższego z dn. 6 stycznia 2000 r. (I CKN 320/98)⁷: Przepis art. 5 k.c. nie może stanowić podstawy obniżenia spłaty lub dopłaty należnej jednemu z małżonków (jego następcom prawnym) w wypadku podziału majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami. W uzasadnieniu przywołanego orzeczenia Sąd Najwyższy argumentował, iż stanowi on (art. 216 § 2 – przyp. aut.), że przy określeniu stopnia obniżenia spłat należy brać pod uwagę okoliczności w nim wymienione. Są to okoliczności, których wzięcie pod uwagę – mówiąc ogólnie i z pewnym uproszczeniem – jest równoznaczne z oceną całokształtu okoliczności sprawy w świetle zasad współżycia społecznego.⁸ Podobnie M. Niedośpiał twierdzi, że w świetle wykładni gramatycznej obniżenie spłat nie wydaje się możliwe (art. 5, 216 § 2 k.c.) jako sprzeczne z Konstytucją (art. 8, 21, 64). Spłata jest równowartością udziału w naturze, jej nieprzyznanie lub obniżenie jest więc wywłaszczeniem w sensie ekonomicznym i to w celu prywatnym, a nie publicznym, chyba że przez cel publiczny rozumieć odciążenie gospodarstw rolnych od nadmiernych spłat. (...) Art. 216 § 2 k.c. jest zatem sprzeczny z konstytucyjną zasadą ochrony prawa własności i prawa dziedziczenia oraz prowadzi do ograniczenia prawa własności w stopniu naruszającym istotę prawa własności.⁹ Podobne wnioski wysnuł z analizy omawianej regulacji S. Wójcik, który uzasadniał, że obniżenie spłat jest więc w gruncie rzeczy pozbawieniem współwłaściciela, uprawnionego do otrzymania spłat, określonej części jego udziału we współwłasności; jest to jakby „wywłaszczenie” tego współwłaściciela z części jego udziału we współwłasności (lub we współwłasności), i to wywłaszczenie szczególnego rodzaju, bardzo dotkliwe, bo dokonywane i bez odszkodowania, i nawet nie w interesie publicznym. Dalej autor wysnuwa wniosek o konieczności natychmiastowej ingerencji Trybunału Konstytucyjnego: trzeba uznać, że art. 216 § 2 k.c. jest, a przynajmniej stał się, sprzeczny z Konstytucją RP i powinien utracić moc obowiązującą. Jest to sprawa równie ważna, co i pilna, ponieważ art. 216 § 2 k.c. dotyczy nie tylko zniesienia współwłasności nieruchomości rolnej (czy współwłasności gospodarstwa rolnego), ale odnosi się też w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych do zapisu, którego przedmiotem jest świadczenie pienięż-

6 Por. postanowienie SN z dn. 6 stycznia 2000 r. (I CKN 320/98) OSP 2001 nr 9, poz. 136.

7 *Ibidem*

8 Por. aprobująca glosa T. Smoczyńskiego, OSP 2001, nr 9, poz. 136, s. 467–468.

9 Por. M. Niedośpiał, Glosa do postanowienia z dnia 6 stycznia 2000 r. PiP 2002, nr 2, poz. 110, s. 111.

ne (art. 1067 § 1 k.c.) oraz do podziału gospodarstwa rolnego należącego do spadku (art. 1070 k.c.).¹⁰

Przejawy stosowania zasady słuszności często przewijają się w prawie cywilnym. I oczywiście pozostaje do zastosowania art. 5 k.c., ostatnia deska ratunku przed formalizmem prawa. Jednak Sąd Najwyższy stanowczo wykluczył stosowanie art. 5 k.c. do sytuacji, gdy mamy do czynienia ze zniesieniem współwłasności¹¹. Jednocześnie Sąd Najwyższy w uzasadnieniu omawianego postanowienia postawił znak równości między stosowaniem zasady słuszności a stosowaniem art. 216 § 2 k.c. Jest to jednak stanowisko znacznie uproszczone, niebiorące pod uwagę, iż przesłanki określone w art. 216 § 2 k.c. odnoszą się do ochrony ekonomicznych interesów gospodarstwa rolnego, a zasada słuszności ma mniejsze znaczenie przy analizie celów tego przepisu, natomiast pierwszoplanową rolę gra tu ochrona gospodarstwa rodzinnego jako jednostki produkcyjnej. Jednak Sąd, dopatrując się w możliwości obniżenia spłat zawartych w art. 216 k.c. wyłącznie na zasadzie słuszności, pominał art. 23 Konstytucji i analizę ochrony kwestii ochrony gospodarstwa rodzinnego, którego to zagadnienia nie należy łączyć z zasadą słuszności. Stanowisko Sądu Najwyższego, iż wymienione w art. 216 § 2 okoliczności, których wzięcie pod uwagę – mówiąc ogólnie i z pewnym uproszczeniem – jest równoznaczne z oceną całości kształtu okoliczności sprawy w świetle zasad współżycia społecznego, jest tylko jednostronnym spojrzeniem na treść przesłanek do obniżenia spłat określonym w tym przepisie. O ile teza postanowienia dotycząca niemożności stosowania art. 5 k.c. do zniesienia współwłasności jest jak najbardziej godna aprobaty, o tyle spojrzenie na art. 216 k.c. jako na realizację zasady słuszności, uważane być może za zbyt uproszczenie.

6. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego

W wyroku z 31 stycznia 2001 r. (sygn P. 4/99) Trybunał Konstytucyjny uznał przepisy dotyczące dziedziczenia gospodarstw rolnych za niezgodne z Konstytucją. W tymże wyroku Trybunał stwierdził – odnosząc się do problematyki spłat, iż zasada równej ochrony praw dziedziczenia nie ma charakteru absolutnego i nie wyklucza możliwości ograniczenia wysokości spłat należnych od spadkobiercy użytkującego gospodarstwo rolne w wyniku działu spadku ani rozłożenia w czasie ich płatności, jeżeli uzasadnione jest to potrzebą ochrony rodzinnego charakteru dane-

¹⁰ Por. też S. Wójcik, Nowe regulacje – nowe problemy i wątpliwości, Rejent 1999, nr 8, r. s. 172–173.

¹¹ Postanowienie SN IC z dn. 6.01.2000 r. I CKN 320/98, OSP 2001, nr 9, poz. 136 s. 466–467. Przepis art. 5 k.c. nie może stanowić podstawy obniżenia spłaty lub dopłaty należnej jednemu z małżonków (jego następcom prawnym) w wyniku podziału majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami. Por. również aprobowane glosy, T. Smoczyński, OSP 2001, nr 9, poz. 136, s. 467–468 i T. Justyński, OSP 2001, nr 9, poz. 136 – obaj autorzy aprobowują też pogląd o niekonstytucyjności art. 216 § 2 k.c.

go gospodarstwa albo zapewnienia prawidłowego i racjonalnego gospodarowania. Regulacja ustawowa tej problematyki powinna zapewniać możliwość odpowiedniego wyważenia w takiej sytuacji kolidujących ze sobą interesów i uprawnień spadkobiercy, obejmującego wchodzące w skład spadku gospodarstwo rolne i pozostałych spadkobierców (np. przez uwzględnienie dotychczasowej pracy w danym gospodarstwie rolnym).

Trybunał uznał więc, iż potrzeba ochrony rodzinnego charakteru gospodarstwa albo zapewnienia prawidłowego i racjonalnego gospodarowania może być przesłanką obniżenia spłat. Uznał więc, iż art. 23 Konstytucji uznając gospodarstwo rolne za podstawę ustroju rolnego państwa, ma pierwszeństwo w takim przypadku przed zasadą ochrony prawa własności. Argumenty Trybunału Konstytucyjnego wyraźnie dotyczą pierwszej grupy przesłanek dotyczących możliwości obniżenia spłat, czyli wzięcia pod uwagę typu, wielkości i stanu gospodarstwa rolnego. Natomiast druga grupa przesłanek, zawierająca elementy oceny sytuacji osobistej osób biorących udział w postępowaniu, została przez Trybunał poruszona przy uznaniu możliwości wyważenia... kolidujących ze sobą interesów i uprawnień spadkobiercy obejmującego wchodzące w skład spadku gospodarstwo rolne i pozostałych spadkobierców (np. przez uwzględnienie dotychczasowej pracy w danym gospodarstwie rolnym).

Trybunał wskazuje wyraźnie, iż zarówno punkt 1, jak i 2 § 2 art. 216 mają tu zastosowanie. Jednak nie odwołuje się tu w żadnej mierze do art. 5 k.c., choć postulat uwzględnienia dotychczasowej pracy w gospodarstwie rolnym za takie odwołanie może uchodzić. Dostrzec można więc dwie przesłanki dotyczące zmniejszenia spłat – przesłanki ekonomiczne oraz społeczne związane z ochroną rodzinnego charakteru danego gospodarstwa i racjonalnego gospodarowania uważane są przez Trybunał Konstytucyjny za podstawowe uzasadnienie możliwości zmniejszenia spłat na rzecz współwłaścicieli i to przesłanki na tyle istotne, iż przeważające nad ochroną praw właściciela.

7. Zasada słuszności a art. 216 § 2 k.c.

Relacje między prawem stanowionym a prawem naturalnym, relacje między prawem a sprawiedliwością, mechanizmy korekcyjne wobec prawa stanowionego stanowią nieodłączny i typowy rys dla prawa prywatnego¹². W sytuacji, gdy prawo interpretowane ściśle nie daje sobie rady z konkretnymi sytuacjami, mamy do czynienia z różnego rodzaju próbami obrony zdrowego rozsądku i poczucia sprawiedliwości, za pomocą zasad sprawiedliwości, zasad współżycia społecznego, zasady

---

12 M. Safjan (w.): System prawa prywatnego Prawo cywilne – część ogólna Tom 1, red. M. Safjan Warszawa 2007 s. 297.

słuszności. Zasady te, pomijając spory doktrynalne¹³, służą do korygowania prawa, do wprowadzania mechanizmów przybliżających prawo do poczucia sprawiedliwości odczuwanego przez ludzi.

W zobowiązaniach miarkowanie odszkodowania lub – odwrotnie – przyznawanie odszkodowania w sytuacjach, gdy brak jest przesłanek do odpowiedzialności, jest często stosowaną konstrukcją prawną. Jednak należy zgodzić się z wcześniej cytowanym postanowieniem SN oraz z aprobującymi głosami doktryny, iż zasada słuszności, określona w art. 5 k.c., jak i skonkretyzowana w art. 216 § 2 k.c., nie może stanowić podstawy do ograniczania prawa własności. Jednak jednocześnie uznać należy za słuszne stanowisko Trybunału Konstytucyjnego o zgodności art. 216 § 2 k.c. z Konstytucją RP. Zwrócić należy uwagę na to, iż – co było wielokrotnie podkreślane w niniejszym artykule – podstawowym celem art. 216 § 2 k.c. jest ochrona gospodarstwa rolnego przed likwidacją, ochrona gospodarstwa rodzinnego jako miejsca pracy rolnika i jako jednostki produkcyjnej, istotnej dla gospodarki narodowej. Tak rozumiane przesłanki obniżenia spłat odnoszą się nie do zasad, które wyznacza art. 5 k.c., ale do zasady ochrony gospodarstwa rodzinnego, wyrażonej w Konstytucji. Można dostrzec tu daleką, ale znaczącą analogię, do postępowania upadłościowego z możliwością zawarcia układu.

8. Art. 216 k.c. a układ w postępowaniu upadłościowym

Przepis art. 216, jeżeli analizujemy jego skutki ekonomiczne i cele, za które uznamy – za Trybunałem Konstytucyjnym – głównie ochronę interesów ekonomicznych gospodarstwa rodzinnego, może nawet bardziej ochronę istnienia gospodarstwa rodzinnego, jawi się jak swego rodzaju układ z wierzycielami (współwłaścicielami), wprowadzany bez ich zgody. Pojawia się tu podobieństwo do postępowania upadłościowego z możliwością zawarcia układu. Celem postępowania upadłościowego, z możliwością zawarcia układu, jest z jednej strony zapewnienie odzyskania przynajmniej części należności przez wierzycieli, z drugiej – ochrona przedsiębiorcy przed likwidacją. Istotą układu w postępowaniu upadłościowym jest zaspokojenie częściowe wierzycieli. To, że wierzyciele upadłego nie mogą być zaspokojeni w całości, wynika z istoty niewypłacalności. Stąd też zawsze ma miejsce jakieś uszczuplenie praw wierzycieli. Jednakże prawo upadłościowe i naprawcze – z uwagi na to, iż postępowanie upadłościowe prowadzone jest w celu zaspokojenia wierzycieli – winno stwarzać sprzyjające warunki, by zostali oni zaspokojeni w jak najwyższym stopniu¹⁴. Myśl tę wyraża art. 2 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo

---

13 Obejmujące choćby kwestie pojęcia zasady współzycia społecznego i postulatów jego zmiany, tak m.in. Z. Radwański, M. Zieliński (w:) System prawa prywatnego Prawo cywilne – część ogólna Tom 1, red. M. Safjan Warszawa 2007, s. 336.

14 Por. S. Gurgul, Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz, Warszawa 2004, s. 14.

upadłościowe i naprawcze¹⁵, zgodnie z którym „postępowanie uregulowane ustawą [postępowanie upadłościowe, postępowanie naprawcze] należy prowadzić tak, aby roszczenia wierzycieli mogły zostać zaspokojone w jak najwyższym stopniu, a jeśli racjonalne względy na to pozwolą – dotychczasowe przedsiębiorstwo dłużnika zostało zachowane”. W doktrynie podkreśla się, że przepis ten wyraża ujętą w sposób dyrektywalny podstawową zasadę prawa upadłościowego i naprawczego, jaką jest zasada optymalizacji¹⁶. Zasada ta ma zastosowanie zarówno w postępowaniu upadłościowym, obejmującym likwidację majątku dłużnika, jak i w postępowaniu upadłościowym z możliwością zawarcia układu oraz w postępowaniu naprawczym. W tych dwóch ostatnich kategoriach postępowań na pierwszy plan wysuwa się uzdrowienie przedsiębiorstwa dłużnika niewypłacalnego bądź zagrożonego niewypłacalnością, a przez to utrzymanie tego przedsiębiorstwa. Drugą podstawową zasadą postępowania upadłościowego jest zasada dominacji grupowego interesu wierzycieli¹⁷, która narzuca podporządkowanie indywidualnych interesów poszczególnych wierzycieli zobiektywizowanemu interesowi większości wierzycieli. Wynika ona z art. 1 ust. 1 Prawa Upadłościowego i Naprawczego, który wskazuje, iż postępowanie upadłościowe jest wspólnym postępowaniem wierzycieli, mającym na celu realizację roszczeń przysługujących im przeciwko niewypłacalnemu dłużnikowi. Interesowi większości wierzycieli musi być podporządkowane całe postępowanie kosztem indywidualnych interesów poszczególnych wierzycieli. Ograniczenie uprawnień poszczególnych wierzycieli ma na celu podniesienie efektywności całego postępowania.

W przypadku zawarcia układu w postępowaniu upadłościowym mamy zatem do czynienia z pozbawieniem wierzycieli części ich majątku – odbywa się to za zgodą większości wierzycieli, ale – co należy podkreślić – nie jest wymagana zgoda wszystkich wierzycieli. Wierzyciel, który nie wyraża zgody na redukcję zadłużenia dłużnika, jeżeli pozostaje w mniejszości, zostaje pozbawiony swojego majątku (części wierzytelności) bez swojej zgody. Racją nadrzędną jest tu utrzymanie przedsiębiorstwa niewypłacalnego dłużnika (dobro przedsiębiorstwa)¹⁸. Dostrzec można tu pewną analogię do rozwiązania stosowanego w art. 216 § 2 k.c. Zarówno w jednej, jak i drugiej sytuacji, szczególne znaczenie ma dobro jednostki produkcyjnej, dobro przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego. W obu sytuacjach wierzyciele tracą część swoich praw na rzecz osób prowadzących jednostkę produkcyjną.

15 Dz.U. Nr 60, poz. 535, z późn. zm.

16 Tak F. Zedler (w:) A. Jakubecki, F. Zedler, *Prawo upadłościowe i naprawcze*, Kraków 2003, s. 25.

17 Por. A. Piszcz, *Sprzedaż przedsiębiorstwa w postępowaniu upadłościowym – uwagi polemiczne*, *Prawo Spółek* 2006, nr 12, s. 46; D. Zienkiewicz (w:) *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz pod red. D. Zienkiewicz*, Warszawa 2004, s. 20–21.

18 Oczywiście, analogia jest dosyć daleka i jedną z przesłanek wnioskowania o układ jest uprawdopodobnienie, że wierzyciele w przypadku realizacji układu zostaną zaspokojeni w większym stopniu niż w przypadku upadłości likwidacyjnej, jednak pozostaje wspólny mechanizm pozbawienia części praw do majątku wierzycieli bez ich zgody.

4. Wnioski

Należy w pełni zaaprobować stanowisko Trybunału Konstytucyjnego odnośnie do zgodności z Konstytucją art. 216 § 2 k.c. Uznać należy jednocześnie, że jest ono do pogodzenia z linią orzecniczą Sądu Najwyższego, wskazującą, iż zasady współżycia społecznego, zasada słuszności, art. 5 k.c. nie mają zastosowania do postępowania o zniesienie współwłasności. Podzielić należy też stanowisko doktryny dotyczące braku zastosowania przesłanek związanych z zasadą słuszności do znoszenia współwłasności gospodarstwa rolnego. Za podstawową przesłankę dotyczącą stosowania art. 216 § 2 k.c. należy uznać dobro ekonomiczne gospodarstwa jako jednostki produkcyjnej, kierując się konstytucyjną zasadą ochrony gospodarstwa rodzinnego. Przy stosowaniu omawianej regulacji należy przede wszystkim kierować się analizą ekonomiczną, względy społeczne mają znaczenie ewentualnie przy ocenie zdolności rolnika do prowadzenia gospodarstwa rolnego i jego zdolności finansowych dotyczących majątku poza gospodarstwem rolnym.

SUMMARY

The subject of this publication is an analysis of the regulation contained in Art. 216 of the Civil Code in the context of the legitimacy principle. This regulation pertains to the possibility of the reduction of repayment to co-owners of a farm in the circumstances when it is conceded to one of them. The author ponders on the aspects of the doctrine and the standpoint of the Constitutional Tribunal referring to the premises of the reduction of these repayments and compatibility of the regulations with the Constitution. The author concludes that whereas the legitimacy principle cannot be the basis for the reduction of repayments, the economic welfare of a farm can be such a basis.